

Flere dyr i agerlandet

Indhold

Agerhøne	4
Hare	6
Markmus	8
Hasselmus	10
Dagsommerfugl	12
Honningbier	14
Vilde bier	16
Sanglærke	18
Bomlærke	20
Vibe	22
Markfirben	24
Skovfirben	26
Lille vandsalamander	28
Stor vandsalamander	30
Kron- og dådyr	32
Rådyr	34
Fasan	36
Gråand	38
Regler og lovgivning	40
A Insektvold	42
B Naturstribe	44
C Barjordsstribe	46
D Faunazone	48
E Små naturtiltag - stor virkning	50

Forfattere: Marie-Louise Simonsen, Økologisk Landsforening; Sigrud Etzerodt, jordbrugsteknologi-studerende; Maria Louise Mark Nielsen, jordbrugsteknologi-studerende; Benny Gade, Danmarks biavlere forening.

Redigering og korrektur: Marie-Louise Simonsen, Økologisk Landsforening.

Foto: Colourbox.com - hvor andet ikke er nævnt.

Forasidefotos: Colourbox.com + div. fotografer nævnt i hæftet

Layout: ph7 kommunikation, www.ph7.dk

Tryk: GP-Tryk. Denne tryksag er svanemærket.

Lavet med støtte fra Promilleafgiftsfonden for landbrug

2. udgave, 1. oplag, 2013

Forord

Med dette katalog ønsker vi at give inspiration til, hvad du kan gøre for de enkelte dyr i agerlandet. Overordnet handler det om at skabe variation i landskabet og selv små tiltag kan give stor effekt.

For hvert dyr, der er beskrevet i hæftet, findes et afsnit om tiltag. Her er beskrevet specifikke tiltag, der gavner det pågældende dyr. Som du vil opdage, mens du læser kataloget, vil et tiltag altid være gavnligt for mere end en type dyr.

Naturtiltag i og omkring marken er med til at skabe bedre betingelser for de dyr, der lever i agerlandet. Mange dyr er trængte pga. den intensive og ensartede landbrugsdrift. Du kan med en lille indsats forbedre disse levevilkår.

Med det sagt, er det vigtigt at komme rigtigt fra start. Nogle tiltag skal ligge i flere år for at få den ønskede effekt, andre i kortere tid. Tiltagene skal også etableres rigtigt i forhold til den eksisterende natur for at opnå

den ønskede virkning. Men hvis naturtiltag planlægges, så alle dyrets livsfaser tilgodeses, kan der med få og enkelte tiltag gøres meget.

Hvis du vil vide mere om naturtiltag og praktisk beskrivelse af arbejdet, kan du læse kataloget "Naturfremme i agerlandet - Naturstriber, insektvolde og andre tiltag". Eller du kan gå ind på hjemmesiden: www.okologi.dk/naturfremme, der også byder på en masse spændende eksempler på, hvad andre har gjort, hvordan de har etableret deres naturtiltag, og hvad deres erfaringer har været.

Rigtig god læselyst.

Agerhøne

KENDETEGN: En relativt lille plump fugl, med orangebrunt hoved og strube. Brystet er gråt med et fint mønster. Den har et vingefang på 45-48 cm og vejer 350-450 g. Kan forveksles med fasanhunner, der dog er større og har længere haler, og med vagtler, som er mindre.

LIVSCYKLUS: Begynder at lægge æg, når de er 1 år gamle. Reden skal kunne anbringes på jorden i græs- og urtevegetation, godt skjult, og gerne i en lille fordybning. I maj-juni lægges op til 16 æg. Rugetiden er 23-25 dage. De første 12 dage bliver ungerne omkring reden. Efter 14-16 dage er de flyvefærdige og efter 3 måneder er de klar til at flyve fra reden. De lever sammen med forældrefuglene hele vinteren, og forlader først familieflokken om foråret for, at etablere sig i egne yngleterritorier. De er aktive fra maj/juni til september.

LEVESTEDER: Agerhønen lever i agerlandet, hvor driften ikke er for intensiv og steder, hvor der er græs, men også på heder og i moser. De voksne fugle skal have mulighed for, at kunne camouflere sig i græsbevoksninger eller på anden måde kunne gemme sig.

FØDE: Agerhønen lever hovedsageligt af ukrudt og ukrudtsfrø i forår og sommer, men korn er blevet en vigtig del eftersom ukrudtmængden er blevet mindre. Om vinteren er det især

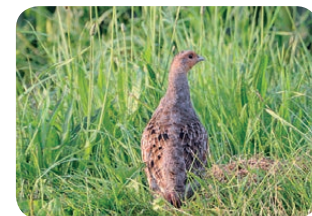
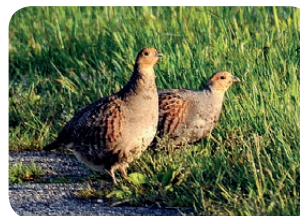
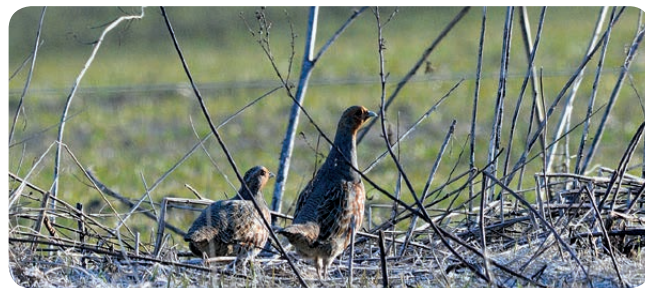
vintersæd og græs. I yngletiden spiser agerhønen også insekter som edderkopper og snegle. Kyllingerne er helt afhængige af insekter som føde de første leveuger.

TRUSLER: Manglende fødegrundlag, grundet sprøjtning og bekæmpelse af ukrudt. Derudover er markarbejde som bl.a. dybe plovfuger i kanten af marken et problem, da kyllingerne ikke kan komme op.

TILTAG: **A** Insektvolde, med bl.a. græs til skjul og reder og blomstrende arter der danner et vigtigt fødegrundlag for kyllingerne. **B** Naturstriber der giver føde i form af en god frøproduktion. **C** Barjordsstriber, der bl.a. bruges som tørrepletter. **D** En kombination af tiltag i form af en faunazone.

VIDSTE DU AT...

- Kyllingerne er helt afhængige af insekter de første uger de lever
- Agerhønen kan høres om natten. Udstøder et gennemtrængende og rytmisk "krii - arrit, kierr-ik", der tit gentages.

FAKTA

Aktiv:	Fra maj/juni til september
Forventet levetid:	5 år
Ynglealder:	1 år
Kuld størrelse:	10-20 æg
Antal kuld:	1 pr. år
Naturlige fjender:	Ræv og rovfugle
Populationsudvikling:	Fald på 50 % fra 1990-2000
Udbredelse:	Hele landet

Hare

KENDETEGN: Det er den europæiske hare, der lever i Danmark. Den er godt en halv meter lang, ører og hale er omtrent 10 cm. Ørene kan nå flere centimeter ud over snudespiden. Øjnene er placeret på siderne af hovedet, hvilket gør den i stand til at se næsten hele horisonten rundt. En voksen hare vejer 3-5 kg.

LIVSCYKLUS: Haren er drægtig i ca. 42 dage og kan parre sig kort tid efter fødslen. Haren får normalt 2-4 kuld om året, oftest med 2-4 killinger pr. kuld. Ungerne dier i en måned, men begynder at spise græs allerede, når de er et par dage gamle. Når diegivningen stopper kan de klare sig selv.

LEVESTEDER: Haren lever i de fleste naturområder, men findes først og fremmest i det åbne land. Gerne steder med meget varierende afgrøder/planter og græs. Hunnen bygger ikke hule eller rede, men føder oftest ungerne på en græsmark. Haren og killingerne har brug for gemmesteder, hvor de kan ligge om dagen og hvile sig. Haren sidder altid med forbenene fremme, så den hurtigt kan flygte. Den kommer frem og spiser ved skumringstid og om natten. Aktiv fra februar-september måned.

FØDE: Den spiser græs og urter som f.eks. mælkebøtte, kløver, røllike, tusindfryd, vild gulerod, vejbred, ranunkel m.fl. Haren spiser mest de friske grønne plantedele og blomsterne.

Landbrugets afgrøder er harens vigtigste fødekilde sidst på sommeren, hvor den spiser korn og græsfrø. Om vinteren spiser den også frugter som tjørnebær og hyben - og bark af unge grene.

TRUSLER: Primært manglende levesteder. Markerne bliver større, hvilket bl.a. giver færre levende hegn og mindre variation i afgrøder. Desuden er de meget afhængige af græsmarker for at overleve. Harens aktivitetsområde er typisk 15-40 ha. En anden vigtig trussel er markarbejde. Omkring 1/3 bliver dræbt, når landmanden arbejder på marken. Harekillingerne lærer at sidde helt stille, når noget farligt nærmer sig. Det er en dårlig strategi, når faren er en landbrugsmaskine.

TILTAG: Flere levende hegn, braklagte arealer eller vildtagre. Vildtageren kan etableres med en kombination af græsser, kløver og specielle vildtafgrøder som foderlaps, fodermarvskål eller lupiner. Andre tiltag kunne også være: **B** naturstriben, **D** faunazonen eller **A** insektvold, der alle indeholder føde og gemmesteder for haren.

VIDSTE DU AT...

- Haren kan løbe op til 80 km i timen. Den kan holde en fart på 50 km i timen over en kilometer.
- 80 harekillinger ud af 100 bliver ikke voksne.
- Haren kan være gravid med to kuld killinger på en gang.
- Haren æder sin afføring for at optimere udnyttelsen af næringsindholdet i føden.

FAKTA

Aktiv:	Fra februar-september måned
Forventet levetid:	7-8 år
Kønsmoden:	5-8 mdr.
Drægtighed:	42 dage
Antal killinger:	4-16 pr. år
Naturlige fjender:	Ræv, husmår, skovmår, ilder, musvåge, krager, råger m.fl.
Populationsudvikling:	Er fredet udenfor jagttid, grundet en halvering af bestanden de sidste 30-40 år
Udbredelse:	Hele landet

Markmus

KENDETEGN: Markmusen er gråbrun/orangebrun på ryggen og på undersiden er den gråhvid. Den bliver ca. 8-14 cm lang og vejer omkring 40-50 gram. Den har en kort hale, korte ører og korte ben og er den mest almindelig mus i Danmark.

LIVSCYKLUS: Ynglesæsonen starter i marts-april og varer frem til oktober-november. Hunnen er drægtig i ca. 21-25 dage og får omkring 5-7 museunger. Ungerne er afvænnet allerede efter 18-20 dage og mellem 16-28 dage før de selv bliver kønsmodne og kan få unger. De lever i op til to år i det fri.

LEVESTEDER: Markmusen foretrækker at leve i høj vegetation, for at være skjult for blandt andet rovfugle. Derfor finder man ofte markmusen i levende hegn, småbiotoper, enge, marker og heder - generelt i vegetation med højt, tæt græs eller siv. Man kan se små stier eller veksler i vegetationen, hvor markmusen har sine gange. Markmusen kan også findes i skovbryn og krat, hvor der er rigeligt med føde.

FØDE: Den lever af forskellige græsser, plantedele og grønne skud. Da den primært er et natdyr kommer den sjældent frem i dagtimerne for at finde føde, men det sker dog i løbet af vinteren, hvor fødeudvalget er småt. Om vinteren spiser den gerne bark på unge træer og det især bøg og frugttræer, hvilket kan volde skade på træerne.

TRUSLER: Markmusen er udbredt i det meste af landet, og da den er tilknyttet marker er en af truslerne det intensiverede landbrug. Dens naturlige fjender er ræv, lækat og rovfugle såsom musvågen.

TILTAG: **B** Naturstriber med reduceret udsædsmængde, hvor der er mulighed for markmusen at være skjult, mens den søger føde. Andre tiltag som **E** fodposer, **B** naturstriber med forskelligt indhold og insektvolde er også til markmusens fordel, da den ved høst og pløjning har mulighed for at søge dertil. Derved undgås også, at den begynder at søge mod ejendommen.

VIDSTE DU AT...

- En markmusunge kan klare sig selv efter 21 dage.
- Markmusen er et betydningsfuld bytte for rovfugle.
- Markmusen kan svømme.

Foto: Jørn Steidahl

Foto: Lars Gejl, www.larsgejlfoto.dk

FAKTA

Aktiv:	Hele året
Forventet levetid:	To år
Kønsmoden:	Efter 16-28 dage
Drægtighed:	21-25 dage
Antal unger:	5-7 unger pr kuld
Naturlige fjender:	Ræv, lækat, brud, rovfugle m.fl.
Populationsudvikling:	Den findes i stort antal i Danmark, men grundet intensivering i landbruget er der set en mindre tilbagegang
Udbredelse:	Hele landet undtagen på få øer såsom Ærø og Anholt

Hasselmus

KENDETEGN: Hasselmusen er ca. 6-9 cm lang og halen er 5-8 cm lang. Den vejer omkring 15-35 gram og har store øjne og runde ører. Pelsen er rødbrun på oversiden, og lysere brun/grålig på undersiden. Den har korte ben og lange kløer, der gør det nemt for den at klatre i træer og buske. Den kendes let på halen, da den er næsten ligeså lang som kroppen og dækket med lange hår.

LIVSCYKLUS: Den kommer frem fra vintersøvnen i april-maj, men først i juni-september begynder den at yngle. Hunnen er drægtig i ca. tre uger og får et kuld på 3-5 unger. Efter en måned kan de klare sig selv. Hasselmusen får normalt kun ét kuld unger, men i særligt gunstige år kan de få op til to kuld. Det er kun hunnen som opfostrer ungerne. Fra september-oktober går den i vinterhi under jorden.

LEVESTEDER: Hasselmusen lever primært over jorden i buske og går kun ned på jorden i dårlige fødeperioder eller inden vinterhi. Den observeres kun i områder med megen og tæt krat eller ved lysåben skov. Gerne i skovbryn med brombær, kaprifolie mm. Disse områder er ikke almindelige mere og derfor er arten i tilbagegang. Der kommer flere åbne områder, vejanlæg mm. som er en barriere for hasselmusen.

FØDE: Hasselmusen lever af bær, små frø og grønne plantedele. De går sjældent på jorden og er

derfor afhængige af buske eller andet med bær. I sommerperioden lever de også af insekter.

TRUSLER: Skovdriften er intensiveret og efterlader derfor mindre busk og krat som fungerer som spredning- og opholdsplads for hasselmusen. Trusler som fjernelse af levende hegn, etablering af flere vejanlæg og opsplitning af skovarealer er ligeledes faktorer/elementer, der medvirker til hasselmusens tilbagegang.

TILTAG: Flere levende hegn med varierende indhold af buske. Endvidere vil opsætning af redekasser være med til at fremme arten. **E** Variation i valg af afgrøder vil sikre bedre fødeudbud sommer og efterår igennem.

VIDSTE DU AT...

- Hasselmusen laver en kuglerund rede i buske og krat, som kan forveksles med gærdesmuttens rede. Her sover den det meste af dagen.
- Hasselmusen fordobler sin vægt inden vinterhi.
- Hasselmusen har meget lange kløer som tilpasning til et liv i træer og buske.
- Hasselmusen er en syvsover - den sover næsten syv måneder om året.
- Hasselmusen har et territorium på en hektar. Hvorimod andre mus kan leve i hundredevis inden for samme areal.
- Hasselmusen har store øjne, fordi den er nataktiv.

Foto: Leif H. Sørensen, Trente Mølle Naturskole

FAKTA

Aktiv:	April-maj til september-oktober
Forventet levetid:	3-5 år
Kønsmoden:	1 år
Drægtighed:	21-25 dage
Antal unger:	3-5 unger pr kuld
Naturlige fjender:	Ræv, lækat, brud, natugle, skovugle m.fl.
Populationsudvikling:	Hasselmusens antal er ukendt, men har været nedadgående i mange år. Den er en af Danmarks mest truede dyrearter og findes både på rødlisten og habitatdirektivets bilag IV.
Udbredelse:	Hasselmusen findes formentlig kun på Midt- og Sydsjælland og i den østlige del af Sydfyn og Jylland.

Dagsommerfugl

KENDETEGN: Dagsommerfugle er en gruppebetegnelse for seks familier af sommerfugle: Svalehaler (Papilionidae), Hvidvinger (Pieridae), Libytheidae (forekommer ikke i Danmark), Takvinger (Nymphalidae), Blåfugle (Lycaenidae) og Bredpander (Hesperiidae). Sommerfugle adskiller sig fra natsværmere ved at have kølleformede følehorn. Dagsommerfugle kan kendes på, at de mangler et vingekoblingsapparat mellem for- og bagvinge.

LIVSCYKLUS: De overvintrende sommerfugle kommer frem i foråret for at parre sig. Herefter lægger de æg, enkeltvis eller i klumper på forskellige planter. Når larverne klækkes, lever de af værtsplanten indtil de hæfter bagenden fast på planten og forpupper sig. Når puppen klækkes, trækker sommerfuglen sig forsigtigt ud. Vingerne foldes forsigtigt ud og de er klar til at flyve. Længden af hvert stadie varierer fra art til art.

LEVESTEDER: Dagsommerfugle findes steder, hvor der er en varieret plantebestand. Dagsommerfugle indtager deres hvileposition ved, at vingerne klappes sammen over ryggen. Overvintring sker som sommerfugle, larver eller pupper bl.a. i hule træer, skure, på planter eller imellem blade på jorden. Aktiv fra maj-september.

FØDE: Hovedsagelig nektar fra mange forskellige planter f.eks.

pil, vårlyng, mælkebøtter og mirabelle, men de suger også saft fra træer og fra frugt. Larverne lever udelukkende af blade fra forskellige planter. Larverne er som regel knyttet bestemte værtsplanter. Tidsommerfuglen er knyttet til tidsler, mens dagpåfuglelarven er tilknyttet brændenælder.

TRUSLER: Manglende nektar. Meget lidt varieret afgrødevalg.

TILTAG: Sørge for nektargivende blomster fra forår til efterår, f.eks. ved etablering af **B** naturstriber, indeholdende mange blomster. Det kunne også være **A** insektvolde, **D** faunazoner eller græs der får lov at blomstre.

VIDSTE DU AT...

- Daggpåfugleøje kan lave høje lyde for at skræmme rovdyr bort.
- Når daggpåfugleøje derefter åbner sine vinger og viser øjnene, vil det skræmme mange rovdyr bort.

Foto: Jørn Skeldahl

FAKTA

Aktiv:	Fra maj-september
Antal arter i Danmark:	93, heraf kan 73 overvintre
Antal æg:	300-400 (nældens takvinge)
Antal kuld:	1-2 pr. år
Naturlige fjender:	Snyltehøpse, svampe (Entomophthora), rovtæger m.fl.
Populationsudvikling:	25 arter er på retur, hvoraf 7 er tæt på at uddø
Udbredelse:	Hele landet

Honningbier

KENDETEGN: Sortbrun krop med orangebrune tværstriber. Bien har små hår over det hele. Der findes tre typer individer - arbejder (steril hun, har brod, 12-13 mm lang), dronning (hun, har brod, men stikker kun andre dronninger, 16-20 mm lang) og drone (han, har ingen brod, 15-17 mm lang). Arbejdere har pollenkurv på bagbenene.

LIVSCYKLUS: Overvintringen foregår i en klynge inde i et bistade, hvor 6.000-10.000 bier klumper sig sammen og hjælper hinanden med at holde varmen. Når foråret kommer, er tusindvis af bier parate til at flyve ud og klare bestøvningen af de tidlige forårsblomster. Dronningen passes af arbejderbier og bruger sit liv på at lægge æg. Ægget ligger i tre dage før larven kommer ud. Når larven er 9 dage gammel spinder den en puppe og forvandler sig fuldstændigt. Forvandlingen tager 21 dage, så kommer den voksne bi frem, klar til at arbejde. Dvs. der går 33 dage fra æg til fuld-voksen arbejderbi. Bliver der for mange bier i et bistade, vil halvdelen af familien flyve ud af stedet og stifte bo et nyt sted. Det kaldes sværming.

LEVESTEDER: Bistader. Honningbieren levede oprindeligt vildt overalt i den danske natur, hvor den kunne finde hule træer til at bygge bo. Men i 1984 indvandrede varroamiden til Danmark og der

findes ikke længere vildtlevende honningbier.

FØDE: Nektar og pollen fra blomster og mange forskellige afgrøder.

TRUSLER: Mangel på føde fra tidligt forår og ind i eftersommeren. Marker, der domineres af bølgede kornmarker uden blomster, der kan levere nektar og pollen. Varroamider, der kan dræbe en bifamilie på et par år. Honningbieren er blevet afhængig af en biavler, der kan holde midtallet nede i bifamilien.

NATURILTAG: **B** Etabler naturstriber i kanten af marken med græs eller blomsterblanding. Du kan også etablere levende hegn med blomstrende arter i. En helt anden mulighed er, at give plads til en biavler. Snak med biavleren om hvad, der er bedst hos dig. Du kan få tilskud til bi-venlige beplantninger (»Bekendtgørelse om tilskud til landskabs- og biotopforbedrende beplantninger«). Der gives op til 60 procent tilskud.

VIDSTE DU AT...

- En bifamilie kan lave 50-80 kilo honning i løbet af et år.
- Bierne skal besøge 20 millioner blomster for at lave et glas honning.
- Værdien af biernes bestøvning er vurderet til op mod 3 milliarder kr. bare i Danmark.

Foto: Palle Frejvald

Foto: Palle Frejvald

Foto: Mads Vinther

Oversigt over værdien af insekters (herunder honningbiers) bestøvning af afgrøder i Danmark

Mark-afgrøder	Merudbytte i procent	Frugt	Merudbytte i procent	Bær	Merudbytte i procent
Vinterraps	15	Æble	70	Solbær	50
Vårraps	9	Pære	70	Ribs	60
Hvidkløver	85	Sød-kirsebær	40	Jordbær	40
Rødkløver	25	Sur-kirsebær	40	Hindbær	35
Hestebønne	25	Blomme	50	Blåbær	65

FAKTA

Aktiv:	Fra marts til oktober
Antal arter i Danmark:	4-5 arter bruges hovedsageligt som honningbier i Danmark
Ynglealder:	Først kommende sommer for den nye dronning
Bistadestørrelser:	omkring 60.000
Naturlige fjender:	Parasitter
Populationsudvikling:	Ingen vilde honningbier tilbage
Udbredelse:	Hele landet

Vilde bier

KENDETEGN: I Danmark findes omkring 275 forskellige arter af bier som alle bidrager til bestøvningen af den vilde flora. Den danske natur rummer både sociale bier, som vores honningbi, og en lang række enligt levende bier, der alle bidrager til bestøvningen.

LIVSCYKLUS: For humlebieerne der lever i kolonier, startes kolonien hvert forår med en enlig dronning, der har overvintret et lunt sted. Hun flyver ud og stifter sit bo, der ofte placeres i en gammel muse- eller fuglerede afhængig af arten. Kolonien vokser stille og roligt hen over sommeren, indtil den forlades og dør ud hen på efteråret. Kun dronningerne overvintrer.

LEVESTEDER: Omkring en fjerdedel af de enlige bier yngler i plantestængler og grene med blødt marv eller i hulrum gnavet af andre insekter. Nogle af arterne anbringer deres yngelkamre i jorden, i lermure eller gammelt træværk.

FØDE: Nektar og pollen. Blandt de bivenlige planter er navr, spidsløn, ær, alm. hvidtjørn, engriflet hvidtjørn, koral hvidtjørn, tørst, liguster, dunet gedebled, vildæble, fuglekirsebær, mirabel, kræge, hæg, slåen, fjeldribs, øret pil, seljepil, gråpil, femhannet pil, røn, seljerøn, småbladet lind og storbladet lind. I naturstriber kan anbefales hjulkrone, honningurt, kornblomst, slangehoved, ge-

derams, lavendel, stenkløver og markstenkløver.

TRUSLER: Fælles for både humlebieer, enligt levende bier og honningbier er, at de har det svært i den danske natur, der midt på sommeren domineres af bølgede kornmarker. Fire ud af fem planter har i større eller mindre grad brug for bestøvning, og de vilde bier er alle specialiserede til forskellige planter.

TILTAG: Sørg for blomstrende blomster fra forår til efterår, f.eks. ved etablering af naturstriber **B**, indeholdende mange nektargivende blomster. De vilde bier kan også hjælpes med simple »bihoteller« bygget af strå, hullede træklodser eller lignende.

VIDSTE DU AT...

- Vilde bier er gode bestøvere, da de blander pollen fra vilde planter og afgrøden, hvilket øger udbyttet endnu mere end almindelige honningbier.

Foto: Ulf Bjørre

Foto: Marie-Louise Simonsen

FAKTA

Antal arter i Danmark: 275
Naturlige fjender: Parasitter
Udbredelse: Hele landet

Sanglærke

KENDETEGN: Spættet, brun fjerdragt. Undersiden er hvidlig med stribet bryst. Sanglærken kan rejse sine issefjer til en lille top. Den er en velkendt dansk fugl takket være sin charmerende sang, som ofte høres fra januar til august.

LIVSCYKLUS: Sanglærken bygger rede første gang i maj. De lægger 2-6 æg 1-3 gange i hver sæson. Det tager ca. 10 dage, at bygge reden og lægge alle æg. Der går så 11-12 dage med at udruge, og derefter 18-20 dage med at få ungerne flyvefærdige, i alt omkring 40 dage. Indtil de er flyvefærdige bliver de i reden, hvor forældrene fodrer dem. Føden findes i en radius på 40-230 m. Hunlærken finder sit territorium og en plads til reden i første halvdel af april måned. Sanglærken vil gerne have lidt vegetationsdække, og venter med at bygge rede til starten af maj.

LEVESTEDER: Lærken lever næsten alle steder - agerland, enge, i lave beplantninger, heder, klitter, strandenge og andet åbent terræn. Det vigtigste er, at reden kan placeres på jorden, skjult i lav vegetation, maks. 30 cm højt. Ynglesuccesen er generelt bedre i vårsæd, især vårbyg, fordi vegetationen i starten af sæsonen er mere langsomt voksende end vinterkorn. Hvis der laves lærkepletter, kan kornmarker bruges til at finde føde til ungerne i en længere periode. På den måde

kan lærkerne producere 2-3 kuld unger i stedet for kun et.

FØDE: Sanglærken lever af insekter (orme, sommerfuglelarver, biller og edderkopper), grønne plantedele (knopper og friske skud) og frø. Insekter, korn og ukrudtsfrø er vigtige i sommerhalvåret, mens blade og ukrudtsfrø udgør en stor del af føden om vinteren.

TRUSLER: Intensivering af landbruget fjerner fødegrundlaget. Manglende steder til redebygning og fred under udrugning.

TILTAG: Lærkepletter på ca. 4x4 meter midt i marken, som ikke sås til i kornmarker kan hjælpe lærken. Sanglærkerne yngler gerne langt ude i kornmarker. Der skal inden for deres territorium være vegetation, som er relativt lav, eller **E** pletter med bar jord. Læs mere i hæftet: Naturfremmende tiltag i agerlandet - naturstriber, insektvolde og andre tiltag.

VIDSTE DU AT...

- Sanglærken er en forårsbebu-der. Den kan kendes på dens karakteristiske svirrende sangflugt og sang.
- Sanglærken er Danmarks 3. almindeligste fugl. Den forekommer over hele landet, men i varierende omfang.

Foto: Peter Dam

Foto: Hans Henrik Larsen

Foto: Daniel Petterson

FAKTA

Aktiv:	Fra januar til august
Forventet levetid:	4 år
Ynglealder:	1 år
Kuld størrelse:	2-6 æg
Antal kuld:	1-3 pr. år
Naturlige fjender:	Katte, husskader og krager
Populationsudvikling:	I de seneste 3 årtier har der været en betydelig tilbagegang på 60% siden 1980erne i hovedparten af Europa
Udbredelse:	Hele landet

Bomlærke

KENDETEGN: Bomlærken (kornværtingen) er den største af de danske værtinger med en længde på 16-19 cm. Farverne minder om lærkens med en brunlig overside med mørke striber og en lys underside med tynde mørke striber. Den har et kraftigt næb og på brystet har den en mørk plet, hvilket gør den genkendelig på tættere hold. Den har gullige ben som er så kraftige at de hænger når fuglen flyver.

LIVSCYKLUS: I maj måned begynder ynglesæsonen. Reden som bygges af hunnen, placeres både i buske og på jorden. Æggene klækkes indenfor 12-14 dage. Hunnen er oftest alene om at bygge rede, ruge på æggene og fodre ungerne, som forlader reden allerede inden de er flyvefærdige. Hannen kan godt have flere mager i sit territorium, og har derfor mindre tid til den enkelte hun. Er der kun en eller få mager hjælper han til med at bygge rede osv.

LEVESTEDER: Bomlærken ynder at yngle på de mest åbne og udyrkede områder såsom heder og græsarealer. Men den kan dog også yngle ved åbne dyrkede områder. Den findes kun i et fåtal på Fyn og øst for Storebælt, men vestpå er den en karakterfugl. Om vinteren kan de samles i flokke på over tusinde individer og i flok med for eksempel gulspurven.

FØDE: Bomlærken lever hoved-

sageligt af små frø, insekter og grønne dele af planterne. Ungerne lever primært af insekter.

TRUSLER: Intensivering af landbruget og tilgroning af de åbne arealer.

TILTAG: For at tilgodese bomlærken kan du med fordel etablere lærkepletter på ca. 4x4 meter midt i marken. De giver den jordrugende fugl mulighed for redebygning på jorden uden at rovdyr har let adgang. Andre tiltag som **A** insektvolde og **B** naturstriber giver gode fødemuligheder. **C** Barjordsstriber giver ungerne et tørrested efter regnskyl, som de får brug for da de forlader reden, inden de er flyvefærdige. Endnu et tiltag der er til bomlærkens fordel er naturstriber bestående af høj stub, hvor ukrudt får lov at vokse op. Disse giver nemlig skjul og fødemuligheder igennem vinteren.

VIDSTE DU AT...

- Bomlærken ynder at bygge rede på jorden.
- Bomlærken er næsten udyrket på Fyn og øst for Storebælt.
- Bomlærkens ben er så kraftige og tunge, at de hænger under den, når den flyver.

Foto: Peter Nielsen

FAKTA

Aktiv:	Hele året
Forventet levetid:	6 år
Ynglealder:	1-2 år
Antal kuld:	2 pr. år
Naturlige fjender:	Ræv og rovfulge
Populationsudvikling:	Fra midten af 1970'erne til den første halvdel af 1990'erne forsvandt arten helt fra mange områder på Øerne. Pga. braklægning er bestanden næsten tilbage på samme antal som i 70'erne.
Udbredelse:	Det meste af landet, men kun i fåtal på Fyn og øst for Storebælt.

KENDETEGN: Metalgrøn/sort overside og hvid underside med brede afrundede vinger. Derudover har den en lang fjertop, der stritter øverst på fuglens hoved. Vibens specielle, akrobatiske sangflugt, der markerer territoriet, er unik. Den karakteristiske stemme, vuui-o-vuuiip-vip-vip-euvii, har givet ophav til artens danske navn. Viben er omkring 30-32 centimeter lang.

LIVSCYKLUS: Den lægger 4 æg i april. Der kan også være æg i dens rede i maj, juni og juli, men så er der kun 2-3 æg. Æggene er olivengrønne med sorte pletter og ruges ud på 26 - 28 dage, kyllingerne er voksne efter 35-40 dage. Det er afgørende at forældrefuglene, så snart ungerne er klækket, har mulighed for at føre ungerne hen et sted, hvor græsvegetationen er lav og helst fugtig, så ungerne kan nippe insekter fra vegetationen.

LEVESTEDER: Den yngler i åbne landskaber med lav vegetation, såsom strandenge, enge og marker. På sidstnævnte er ynglesuccesen dog gerne meget lav, mindre end 0,7 unge per ynglepar. De overvintrer i Vest- og Sydvesteuropa.

FØDE: Viben lever af insekter, orme, frøer og snegle samt plantedele

TRUSLER: Siden 1970'erne er bestanden af viber i Danmark blevet mere end halveret. De

primære årsager er forøget dræning, større pesticidforbrug og en generelt mere intensiv udnyttelse af græsarealerne.

TILTAG: Lad de **E** våde pletter i korn- og græsmarkerne være. Dvs. undlad at bruge ressourcer på at dræne dem og så dem om, når kornet er gået ud om vinteren. Man kan udtage de felter, som ofte står fugtige hen i maj måned ved, at indtegne dem på markkortet som udyrkede.

VIDSTE DU AT...

- Viben er en vadefugl.
- Viben er særligt aktiv omkring fuldmåne.

Foto: Torben Andersen

FAKTA

Aktiv:	Fra april til november
Forventet levetid:	maks. 23 år
Ynglealder:	1 år
Kuld størrelse:	4 æg
Antal kuld:	1 pr. år
Naturlige fjender:	Rovfugle
Populationsudvikling:	Tilbagegang på 30 % i perioden 1990-2000
Udbredelse:	Hele landet

Markfirben

KENDETEGN: Markfirbenet er et kraftigt firben med et afrundet hoved. Det kan blive op til 23 cm langt, heraf 6-9 cm krop. Om foråret kendes hannen let fra hunnen på sine grønne kropssider med mørke pletter. Hunnen er lidt større end hannen og gråbroget både på ryg og sider. Hos begge køn er der et gennemgående lysegråt bånd langs ryggens sider. Markfirbenet kendes fra skovfirbenet på den smalle hvide punkterede linie, der løber midt ned ad ryggen.

LIVSCYKLUS: Hannen kommer frem fra vinterhi i midten af april, hvor den solbader og modner sine sædceller. Hunnen kommer frem i slutningen af april/midten af maj. Herefter parrer de sig. Markfirbenet lægger 6-12 æg på en solbeskinnet plet med sand i 5-10 cm dybde. Æggene klækkes i august/september, men er someren kold klækkes de slet ikke. De går i vinterdvale i løbet af efteråret/først på vinteren.

LEVESTEDER: Markfirbenet lever på steder med bar og gerne sandet jord, såsom heder, klitter, overdrev, skrån timer ved jernbane og veje. Kravet til stedet er: stor variation i planter og landskab, der giver mulighed for et bredt udvalg af insekter, steder at søge tilflugt og mulighed for solbadning og afkøling, så kropstemperaturen kan reguleres. Der skal være skrån timer mod syd, hvor der kan graves gange til æglægning, vinterdvalegange og

overnatning. Markfirbenet lever i kolonier på mindst 4-6 dyr og op til 40 dyr. Aktiv fra april/maj til september.

FØDE: Det mest almindelige bytte er græshopper, sommerfuglelarver og biller.

TRUSLER: Levesteder fjernes og landskabet ændres ved rydning af hegn og skrån timer der slås, mens firbenet er aktivt.

TILTAG: Afgræsning, således tilgroning undgås. **E** Gødningsfrie randzoner og oprettelse/vedligeholdelse af gemmesteder, som f.eks. **E** vandhuller, stengærder, markhegn og stenbunker.

VIDSTE DU AT....

- Der er størst chance for at se markfirbenet, når det solbader. Det sker oftest midt på formiddagen og sidst på eftermiddagen.

Foto: Bent Staugaard, Midtffvns-Naturfoto

Foto: Bent Staugaard, Midtffvns-Naturfoto

Foto: Bent Staugaard, Midtffvns-Naturfoto

FAKTA

Aktiv:	Fra april/maj til september
Forventet levealder:	5-9 år
Ynglealder:	1 år
Kuld størrelse:	6-12 æg
Antal kuld:	1 pr. år, hvis sommeren er varm
Naturlige fjender:	Bl.a. grævling, huskat, ræv og forskellige fugle f.eks. fasaner
Populationsudvikling:	Markfirbenet er i tilbagegang, hvilket kan skyldes tilgroning af dens levesteder. Markfirbenet er derfor fredet og på EF habitatdirektivets bilag IV, hvilket betyder den ikke må indsamles eller slås ihjel og at dens levesteder ikke må ødelægges eller beskadiges med vilje
Udbredelse:	Hele landet

Skovfirben

KENDETEGN: Skovfirben har en lang og spinkel krop med korte ben, den bliver op til 18 cm lang, heraf udgør halvdelen halen. Hovedet er også fladtrykt, og spidser jævnt til ud mod snuden. Farven varierer fra gråbrun over olivenbrun til rødbrun. På siderne ses ofte et bredt mørkebrunt bånd. Derudover er der partier med mørkere og lysere bånd og pletter.

LIVSCYKLUS: Hannen kommer frem fra vinterhi i starten af april/midten af april hvor den solbader og modner sine sædceller. Hunnen kommer frem i slutningen af april/midten af maj, herefter parrer de sig. Skovfirben føder 5-7 levende unger i juli/august. De går i vinterdvale i løbet af efteråret/først på vinteren.

LEVESTEDER: Skovfirbenet lever i næsten alt slags natur, såsom krat, skovbryn, hegn og gærder, gerne fugtige steder med meget varieret natur, som f.eks. omkring skovsøer, som solen kan skinne ned på. Det kan også findes på steder med høj bevoksning f.eks. i skove, de findes sjældent på dyrkede marker. Det er vigtigt at der er både sol, skygge og skjul på stedet. Aktiv fra april-september/oktober.

FØDE: Skovfirben lever primært af bladlus og andre insekter som bl.a. edderkopper.

TRUSLER: Levesteder fjernes og landskabet ændres.

TILTAG: E Gødningsfrie randzoner og oprettelse/vedligeholdelse af gemmesteder, som f.eks. E vandhuller, stengærder, markhegn og stenbunker.

VIDSTE DU AT...

- Skovfirben er den mest almindelige herhjemme og kaldes derfor også almindeligt firben.
- Hver morgen kl. 9 tager den "solbad", det tager ca. 6 minutter. Og den må "oplades" igen via solbad flere gange i løbet af dagen.

Foto: Ulf Bjerre

Foto: Ulf Bjerre

Foto: Svend Carstensen

FAKTA

Aktiv:	Fra april/maj til september/oktober
Forventet levealder:	9 år
Ynglealder:	1 år
Kuldstørrelse:	5-7 unger
Antal kuld:	1 pr. år, hvis sommeren er varm.
Naturlige fjender:	Bl.a. grævling, huskat, ræv og forskellige fugle
Populationsudvikling:	Er almindelig i hele landet, men er fredet, hvilket betyder, den ikke må indsamles eller slås ihjel, og at dens levesteder ikke må ødelægges eller beskadiges med vilje
Udbredelse:	Hele landet

Lille vandsalamander

KENDETEGN: Er en lille padde med en lang hale, den har en orange/gul stribe på maven. Den bliver ca. 7-9 cm lang. Hovedet har tre længdestriber. Struben er lys. Ryggen er brunlig med mørke pletter. Den plettede bug er orange i midten og bliver lysere ud mod siderne. Pletterne er store og runde ved hannen, mens de hos hunnen er små prikker eller mangler helt. Hannen har desuden en rygkam i yngletiden, der modsat ved stor vandsalamander ikke er afbrudt ved haleroden.

LIVSCYKLUS: Fra marts til maj søger de ned til vandhullerne, hvor parringen foregår og hunnerne lægger deres 100-250 æg. Gamle hunner kan lægge op til 700 æg. Larverne klækkes ca. 2 uger efter. De voksne dyr går på land i juni/juli, de klækkede unger lidt senere, de tilbringer de næste år på landjorden, tæt på vandet. Den lille vandsalamander går som regel i vinterhi i oktober/november.

LEVESTEDER: Lille vandsalamander lever steder på land tæt ved vandhuller. Den skal bruge sten, huller eller grene, hvor den kan gemme sig om dagen. Den jager om natten, hvor det er lunt og fugtigt. De yngler ofte i små vandhuller på under 100 m² og med soleksponering på mindst halvdelen af vandfladen. De må godt have lavt vand eller være groet til, men solen skal kunne skinne ned på mindst halvdelen

af vandhullet. For mange næringsstoffer i vandhullet, giver færre unger. Aktiv fra marts/maj-oktober/november.

FØDE: Den voksne salamander æder smådyr af enhver slags, som f.eks. insektlarver, insekter, snegle, orme, igler og haletudser. Salamanderlarverne lever af dafnier, vandlopper og myggelarver.

TRUSLER: Overgødskning. Afvanding eller opfyldning af vandhuller, tilgroning af vandhuller med f.eks. pil, skygge af vandhullerne fra høje træer og udsætning af fisk eller ænder i vandhullerne, som æder den.

TILTAG: **E** Gødningsfrie randzoner. Genetablering/pasning af mindre vandhuller og oprettelse/vedligeholdelse af gemmesteder som f.eks. stengærde og markhegn. Sørg for at lysne omkring vandhullet ved at beskære træer og andet mod syd.

VIDSTE DU AT...

- Lille vandsalamander lever på land størstedelen af året.
- Den er på den danske gulliste over arter, der kræver vores opmærksomhed for ikke at uddø.

FAKTA

Aktiv:	Fra marts til oktober/november
Forventet levetid:	3-8 år
Kønsmodne:	2-6 år
Antal æg:	Op til 700 æg
Antal kuld:	1 pr. år
Naturlige fjender:	Bl.a. ænder, fisk, katte og pindsvin
Populationsudvikling:	Er de sidste 20 år gået betydeligt tilbage og er derfor listet som opmærksomhedskrævende på den danske gulliste
Udbredelse:	Hele landet, undtagen nogle få øer

Stor vandsalamander

KENDETEGN: Stor vandsalamander bliver op til 16 cm lang. Den er mørkegrå eller sort på ryggen og har små hvide vorter på siden af kroppen. Maven er svovlgul med sorte pletter og i parringstiden får hannen en høj rygkam med savtakket omrids. Den ligner til forveksling den lille vandsalamander, men har dog ikke sorte længdestriber på hovedet.

LIVSCYKLUS: Deres livscyklus omfatter tre stadier; æg, larve og voksen. Hunnerne søger i marts-april ned mod vandhuller, hvor de parrer sig med hannerne. Hunnen lægger 200-400 æg, som klækkes efter få uger. Larverne ligner de voksne, men trækker vejret via små fjerformede gæller. Hen på sensommer eller tidlig efterår forvandler de sig til voksne dyr og går på land, hvor de også foretrækker at overvintre. De kan dog findes overvintrende i vandhuller.

LEVESTEDER: Stor vandsalamander findes både i skov, krat og haver. Den kan også findes i udhuse, redskabsskure og kældre. Den er mest nataktiv og gemmer sig i løbet af dagen under grene eller i huler i jorden. Den lever gerne ved vandhuller, hvor den skal lægge sine æg, men ellers lever den primært på land.

FØDE: Den spiser dafnier, insektlarver mm. De voksne spiser dog også snegle, æg og haletudser af andre paddler.

TRUSLER: Forurening af vandhuller og søer er en trussel da vandhullerne risikerer at gro til pga. større mængder næringsstof. Desuden ses tamænder og fisk, som er sat ud, også som en trussel, da de spiser vandsalamanderne og dens yngel. Sænkning af vandstand og dræning udgør ligeledes en trussel for de temporære vandhuller, som er stor vandsalamanders primære ynglested.

TILTAG: Udyrkede bræmmer eller striber omkring vandhullet vil reducere tilførslen af næringsstof til vandhullet. Det kan være med til at sikre at vandhullet ikke bliver næringsstofpåvirket, og vandet vil derfor være renere og mere iltrigt. Et andet tiltag ville være at lade **E** dødt ved/træ ligge i skovbunden eller stenbunker i markkanten, da det er et godt overvintringssted for stor vandsalamander.

VIDSTE DU AT...

- Stor vandsalamander bor på land, men er afhængig af vandhuller, når de skal lægge æg.
- Stor vandsalamander er på EF-habitatdirektivets bilag II og IV og derfor er fredet.
- Stor vandsalamander er vekselvarmende, og har derfor brug for varme hvilepladser som f.eks. solvarme sten.

Foto: Henrik Bringso

FAKTA

Aktiv:	Fra marts – september
Forventet levetid:	16 år
Kønsmodne:	3-5 år
Antal æg:	Op til 400 æg
Antal kuld:	1 pr. år
Naturlige fjender:	Fisk, snog, hejre, kat, ænder m.fl.
Populationsudvikling:	Er gået stærkt tilbage de sidste 60 år grundet tilgroning af søer og udsætning af fisk og ænder
Udbredelse:	Det meste af landet dog primært østpå
Spredningsafstand:	For store unger maksimalt 800 meter

Kron- og dådyr

KENDETEGN: Hjortene har en vægt på ca. 140-150 kg, mens hinden vejer omkring 90 kg. Den har et stort gevir på ca. 0,5 m med ca. 12-14 takker (ender). På store og gamle kronhjorte kan der være helt op til 22 ender. Den voksne vægt opnås, når de er 4-5 år. Dådyrhjortene vejer typisk mellem 80-120 kg, mens dåen vejer 50-80 kg. Dådyret er normalt rødbrunt om sommeren med hvide pletter på ryggen, lys bug og ben og en mørk rygstribe, men sorte og hvide eksemplarer findes også. Om vinteren bliver dyrene gråbrune.

LIVSCYKLUS: Krondyr er i brunst i september/oktober, dådyrene lidt senere. De går drægtige i 7,5 mdr. Kalvene fødes i juni/juli måned og dier i ca. 9 mdr. Kalve, hinder og ungdyr lever i mindre grupper, mens kønsmodne hanner lever i andre grupper. Krondyret bevæger sig 7-10 km om dagen.

LEVESTEDER: Kronvildt: søger skjul i de store nåleskove, finder føde på heder, i højmoser, overdrev, græsheder, kær og på landbrugsarealer. De er typisk i skovene om dagen og i det åbne landskab om natten.

FØDE: Hjortevildtet er drøvtyggere og har derfor året rundt, brug for en kontinuerlig forsyning af grøntfoder med et passende fiberhold. Kron- og dådyr har nogenlunde samme fødepræferencer. De er mindre kræsne

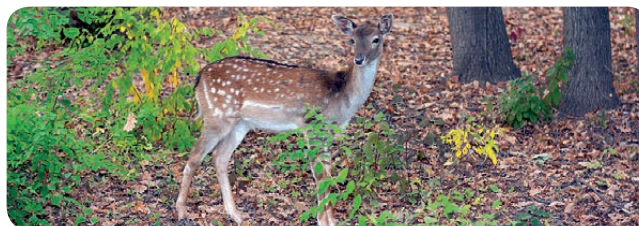
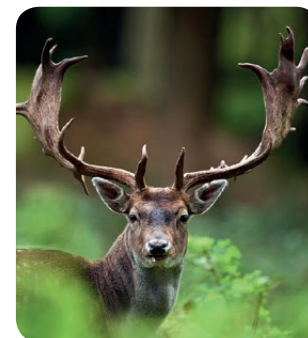
end rådyr. De vil derfor tiltrækkes af de fleste kløver- og græstyper samt afgrøder som gul sennep, typhoon (stub turnips) stauede rug mm. Jordskokker er også en fremragende vildtafgrøde for hjortevildtet, som både æder de grønne topskud i sommerhalvåret og de meget delikate knolde i vinterhalvåret. Jordskokker i f.eks. en naturstribe, er en meget hårdfør vildtafgrøde som vil være mange år frem.

TRUSLER: Er ikke truet, er dog fredet udenfor jagttid.

TILTAG: Hvis der ønskes kron- og dådyr på ejendommen kan der f.eks. etableres en **D** faunazone eller en **B** naturstribe med planter som f.eks. fodermarvkål, der er specifikt rettet mod at skabe foder til efteråret og til dels også vinteren.

VIDSTE DU AT...

- Krondyret er det største landpattedyr i Danmark. Hjorten måler op mod halvanden meter i skulderhøjde.
- I Danmark holder man mange steder dådyr i farme for at producere kød.

FAKTA

Aktiv:	Hele året
Forventet levetid:	Kronhjorten bliver typisk 10-15 år i naturen
Alder for første kalv:	De fleste, når de er 2 år
Drægtighed:	7,5 mdr.
Antal kalve:	Typisk 1 kalv pr. år
Naturlige fjender:	Ræv kan tage dådyrkalve
Populationsudvikling:	Dådyr er i stadig fremgang
Udbredelse:	Hele landet, dog krondyr primært i Midt- og Vestjylland og dådyr primært i Øst- og Syd Danmark

Rådyr

KENDETEGN: Europas mindste hjorteart. Bukkene vejer 20-25 kg og råen ca. 19-24 kg. Pelsen er rødbrun i sommertiden, men gråner frem mod vinteren. Halepartiet er hvidt og kaldes "spejlet". Hannen har et lille forgrenet gevir kaldet en opsats med op til 6 ender. Opsatsen falder af hvert år i november, men et nyt gror ud i løbet af vinteren.

LIVSCYKLUS: Rådyr er i brunst i juli/august. Råen er drægtig i ca. 10 mdr. og lammene fødes oftest i begyndelsen af juni. Lammene ligger hver for sig, mens moderen søger føde de første 3-4 uger, herefter begynder lammene, at følge moderen. Lammene dier til de er 6-7 mdr.

LEVESTEDER: Rådyr lever i områder med både skov, primært løvskov, og åbne arealer, de er på de åbne arealer både om natten og dagen. Rådyret bevæger sig 3-4 km om dagen.

FØDE: Hjortevildtet er drøvtyggere og har derfor året rundt, brug for en kontinuerlig forsyning af grøntfoder med et passende fiberhold. I områder med en tæt bestand, vil hjortevildtet hurtigt nedgnave "slikafgrøder" som fodermarvskål, så der ikke er noget tilbage sidst på vinteren. Derfor er det særligt vigtigt med afgrøder med genvækst, som kan sikre en fodersyning året rundt, også i vintermånederne.

Råvildtet er i modsætning til de øvrige hjortearter, såkaldte selektive græssere, hvilket betyder at de er mere kræsne i deres fødevalg. Råvildtet foretrækker derfor lidt finere vildtafgrøder som: kløver, honningurt, fodermarvskål, lupiner, foderraps og jordskokker.

TRUSLER: Er ikke truet, er dog fredet udenfor jagttid.

TILTAG: Hvis der ønskes rådyr på ejendommen kan der f.eks. etableres en **D** faunazone eller en **B** naturstribе med planter som f.eks. fodermarvskål, der er specifikt rettet mod at skabe foder til efteråret og til dels også vinteren.

VIDSTE DU AT...

- Råens lam kaldes for rålam og hannen kaldes for en buk.
- Vinterpelsen kan blive meget mørk nærmest sort.

Foto: Niels Søndergaard, www.landbrugsforlaget.dk/Naturpleje/Natur_Vildtpleje.htm

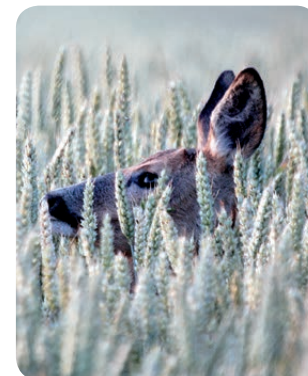

Foto: Niels Søndergaard, www.landbrugsforlaget.dk/Naturpleje/Natur_Vildtpleje.htm

Foto: Niels Søndergaard, www.landbrugsforlaget.dk/Naturpleje/Natur_Vildtpleje.htm

FAKTA

Aktive:	Hele året
Forventet levetid:	Typisk 10-12 år i naturen
Alder for første lam:	2 år
Drægtighed:	10 mdr.
Antal lam/kalve:	Oftest 2 pr. år
Naturlige fjender:	Ræv kan tage rålam
Populationsudvikling:	Rådyr er i stadig fremgang
Udbredelse:	Hele landet

Fasan

KENDETEGN: Hannen, kokken, er let genkendelig med sit farvestrålende blåsorte hoved og hals og det røde omkring øjnene. Fasankokken kan også have en hvid halsring. Ryggen er rødbrun med sorte og hvide bånd. Bugen er sort og brystet er rødberrødt. Halen er lang og brun. Hunnen er derimod mere dæmpet med brune farver med mørke pletter og bånd. Hannen er 89 cm lang, mens hunnen er 63 cm.

LIVSCYKLUS: Fasankokken samler i foråret et harem på 5-6 høner. Hannen afpatuljer og har sangposter på sit territorie i yngelperioden. Reden anlægges i skjul under hegn, buske eller højt græs som en fordybning i jorden. 8-15 olivenbrune æg lægges i april-juni måned. Det tager 23-28 dage at udruge æggene. Ungerne er klar til at forlade reden få timer efter udklækning. Hunnen bliver hos ungerne i 70-80 dage. Fasanen lever op til 4 år. Som hos de fleste andre hønsefugle deltager hannerne ikke i yngelplejen. Når ynglesæsonen er slut, samles fuglene i kønsopdelte småflokke og tilbringer således vinteren i det samme område.

LEVESTEDER: Fasanen lever udbredt i hele Danmark, hovedvægten lever dog på øerne og Østjylland. Den kan klare sig mange forskellige steder, men foretrækker åbne områder med varieret landskab omkring dyrkede marker, læhegn og småskove.

FØDE: Fasanens kost er meget alsidig. Ungerne lever i den første tid af diverse småinsekter. Den voksne fugl lever gerne af frugter, frø, bog, korn, blade, grønne skud og blade, men tager også smådyr, som biller, græshopper, insekter, orme, og snegle; undertiden småfugle, firben og padder.

TRUSLER: Er ikke truet, er dog fredet udenfor jagttid.

TILTAG: Skab variation i landskabet både via afgrødevalg på marken men også via etablering af forskellige naturstriber, **B** eller **C** barjordsstriber og **A** insektvolde. Variation er nøgleordet for fasanen.

VIDSTE DU AT...

- Fasanen er en asiatisk fugl og kom første gang til Danmark i 1592, hvor den som pryd- og spisefugl ved hoffet blev holdt i volierer.
- Under flugt kan dens flyvehastighed nå op på ca. 95 km i timen.

FAKTA

Aktive:	Hele året
Forventet levetid:	4 år
Alder for første kuld:	1 år
Kuld størrelse:	8-15 æg
Antal kuld:	1 kuld/ år
Naturlige fjender:	Ræv, kat, rotte, fiskehejre m.fl.
Populationsudvikling:	Tilbagegang på 30 % i perioden 1990-2000
Udbredelse:	Hele landet

Gråand

KENDETEGN: Gråanden er 50-65 cm lang. Hannen er let genkendelig med grønt hoved, gult næb, en hvid halsring og grå fjerdragt. Hunnen er camouflagefarvet brun med mørkt næb. Begge køn har blått vingespejl med hvide kanter. Når hannen anlægger sin fældningsdragt i juli-august, ligner den hunnen, men kan kendes på det gule næb.

LIVSCYKLUS: Gråanden yngler i marts til juni. Reden anlægges som regel på jorden under en busk eller andet dække. Det tager 27-28 dage at udruge æggene. Når de udklækkes og ungerne er tørre, bliver de ført ned til vandet, hvor de snarler i overfladen eller står på hovedet i vandet for at nå bunden. Hunnen bliver hos ungerne i 50-60 dage. Gråandens levealder er op til 23 år, men normalt lever de kun 6 år. Som hos de fleste andre ænder deltager hannerne ikke i yngelplejen. Når rugningen går i gang, forlader de yngleområderne for at fælde svingfjerene i mere uforstyrrede områder.

LEVESTEDER: Gråanden er knyttet til våde områder og lever i alle former for søer og fjorde, vandløb og i mergel- og tørvegrave. Gråanden findes i langt de fleste søer og vandhuller i byerne. I vinterhalvåret samles gråænderne i fjorde og vige, hvor de kan ses i tusindtal.

FØDE: Vildtlevende gråænder spiser planteføde som græs,

men også agern, korn, græs og vandplanter. Den spiser desuden krebsdyr og andre insekter. Maden sluger de sammen med småsten som maser føden, når mavesækken trækker sig sammen og slapper af. Halvtamme ænder i by og parker spiser insekter samt brød fra forbipasserende.

TRUSLER: Er ikke truet, men er fredet udenfor jagttid. Dens fjender er ræve og andre rovdyr samt jægere.

TILTAG: Anlæggelse af en større sø med lavere buske eller anden beplantning der kan bruges til skjul af reden. **B** Naturstriber af græs eller blomstrende arter, så der er føde til ænderne.

VIDSTE DU AT...

- Der skydes ca. 700.000 gråænder om året i Danmark, heraf er de 400.000 udsatte fugle.
- Der opdrættes og udsættes omkring 500.000 gråænder til jagt hvert år.

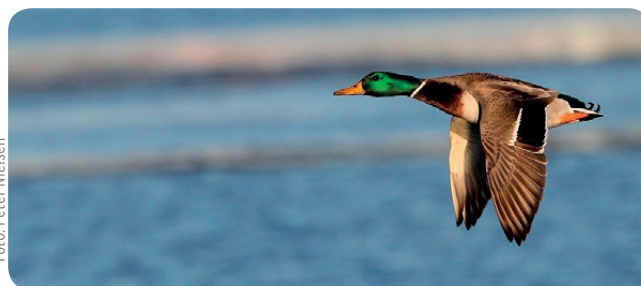
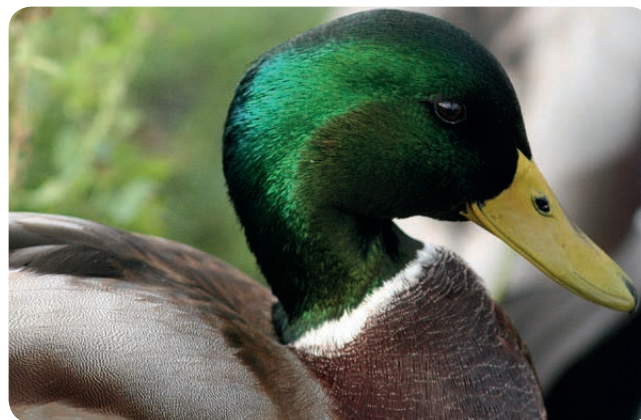

Foto: Peter Nielsen

FAKTA

Aktive:	Hele året
Forventet levetid:	Typisk 6-12 år i naturen
Alder for første kuld:	1 år
Kuld størrelse:	9-13 æg
Antal kuld:	1 kuld/ år
Naturlige fjender:	Ræv, kat, rotte, fiskehejre m.fl.
Populationsudvikling:	Tilbagegang på 30 % i perioden 1990-2000
Udbredelse:	Hele landet

Regler og lovgivning

A INSEKTULD: Insektvolde kan etableres under enkeltbetalingsreglerne uden at skulle indtegnes eller fraregnes den øvrige mark. Volden må være 1,4 - 2 meter brede og 0,5 - 0,75 meter høj. Insektvolden må ikke være højere eller bredere, end at den kan pløjes væk igen.

B NATURSTRIBE: Naturriben indgår som en del af den mark, den er etableret i, og skal derfor ikke indtegnes på markkortet. Striberne må ikke placeres i permanent græs. Hvis riben etableres på udyrkede marker, må de ikke gødes. Generelt har striberne større værdi, når de er ugødede. Naturstriber må etableres ved pløjning, harvning, fræsning og lignende på maks. 10 procent af den enkelte mark. Naturstriberne må højst være 6 meter brede og skal ligge med en indbyrdes afstand af mindst 6 meter. Permanente afgrøder som elefantgræs, røgræs, buske og træer må ikke indgå i riben. Naturstribernes planter må maks. have en levetid på 4 år. Vær opmærksom på, at der ifølge reglerne for enkeltbetaling skal holdes en afstand på 10 meter fra naturriben til åbne vandløb, søer og beskyttede fortidsminder. Striberne skal etableres mellem den 15. april og 31. maj eller mellem den 1. og 30. september.

C BARJORDSSTRIBE: Barjordsstriberne må max. være 2 meter brede og kan placeres i markens yderkant. Barjordsriben regnes

med i markens samlede areal. Hvis barjordsriben ligger midt i marken, skal marken opdeles. Vær opmærksom på, at der ifølge reglerne for enkeltbetaling skal holdes en afstand på 10 meter fra barjordsriben til åbne vandløb, søer og beskyttede fortidsminder.

D FAUNAZONE: Der kan opnås enkeltbetaling til faunazonerne uden at de skal indtegnes særskilt på markplanen. Faunazonerne må maks. være 10 meter brede og bestå af maks. 2 meter barjordsstribe, 2 meter insektvold og 6 meter naturstribe. Faunazonerne må maks. udgøre 10 procent af markens areal. Der må ikke indgå træer i zonen. Faunazonerne må ikke anlægges på permanente græsarealer eller i permanente afgrøder.

E FODPOSE: En meter græs ved siden af det levende hegn øger værdien af hegnet, og du slipper for at kæmpe mod rødder fra hegnet inde i marken.

SMÅ TILTAG - STOR VIRKNING:

Flere af de nævnte tiltag kan laves inden for gældende enkeltbetalingsregler. De nævnte tiltag kan du lave med det samme, de kræver ikke den store indsats eller økonomi.

God arbejdslyst.

A. Insektvold

Insektvolden skal dele store ensartede dyrkningsflader. Jordrugende fugle som f.eks. fasaner og agerhøns vil kunne udnytte insektvolden som redested og skjul. Derudover vil insektvolden danne et fødegrundlag for de kyllinger, der lever af animalsk føde de første uger.

FORMÅL: Fordelen ved, at etablere en egentlig vold er, at toppen af volden afdrænes. Herved får man en mere tør biotop, som mange insekter vil foretrække, også som overvintringssted. Nyttedyr opformerer på insektvolden og spredes herfra ud i marken. Nogle af de mest effektive nyttedyr er: løbebiller og edderkopper.

PLACERING: Volden placeres, hvor det kan passe ind i forhold til markdriften - helst så centralt i marken, som muligt. Retningen bør være øst/vest for, at opnå størst forskel i mikroklimaet på volden, så forskellige insektarter tilgodeses.

VALG AF PLANTER: Skal tilsås med tuegræsser, som f.eks. timothe, fløjlsgræs og hundegræs. Bud på andre flerårige planter kunne være: hvid okseøjle, kællingetand, almindelig røllike eller rødkløver. Isåning af blomstrende arter er med til at skabe mere liv på volden.

OPBYGNING/JORDBEARBEJDNING: Oppløjet lavt dige, 1,5 - 2 meter brede og 0,5 - 0,75 meter højt. Kan etableres hele året. Så-

ning er mest optimal i august-september, alternativt i det tidlige forår. Undgå påvirkning af gødning på volden. Tiltaget kan etableres under enkeltbetalingsreglerne.

ALTERNATIVER: Hvis to marker lægges sammen, så lad det gamle markskel, uden træbevoksning, fungere som insektvold, i stedet for at jævne ud, når de to marker lægges sammen. Du kan evt. anlægge vildtstribe eller barjordstribe ved siden af forhøjningen.

TILSKUDSMULIGHEDER: Insektvolde kan etableres under enkeltbetalingsreglerne uden at skulle indtegnes eller fraregnes den øvrige mark. Insektvolden må ikke være højere eller bredere, end at den kan pløjes væk igen.

PLEJE/TYNDING: Græsserne kan med fordel slås flere gange i etableringsåret - herefter lades vegetationen urørt.

PROBLEMER: Der kan indvandre rodokrudt som eksempelvis tidsler, men det kan undgås ved, at insektvolden slås i etableringsåret, så tuegræsserne får fat. En barjordsstribe ved siden af volden forhindrer uønsket vækst på insektvolden i at vandre ind i marken, og samtidig øger det værdien af insektvolden.

ARTER DER TILGODESES: Agerhøne, hare, dagsommerfugl, bier og sanglærke.

Fotos: Marie-Louise Simonsen

B. Naturstribe

Naturstriber er en samlet betegnelse, der dækker over lange striber, der tilgodeser dyrelivet i agerlandet. Naturstriberne kan bestå af forskellige elementer. Optimalt bør alle naturstriberne være gødningsfri og have en reduceret udsædsmængde. Derudover kan der laves forskellige tiltag som græsstriber med enten gammel eller kort vegetation, udyrkede striber med eller uden spildfrø, eller striber med isåning af bi- og vildtvenlige planter.

FORMÅL: I naturstriberne er der basis for en god frøproduktion og tiltrækning af insekter til agerlandets fugle. Etårigt ukrudt, isåede blomsterblandinger og gammelt græs i striberne tiltrækker mange insekter, som giver et godt fødegrundlag for dyr og deres afkom. En kortslået græsstribe giver grøntføde til harer og hjortevildt. Græsbræmmer med langt, gammelt græs giver redeskjul, læ- og overvintringssted.

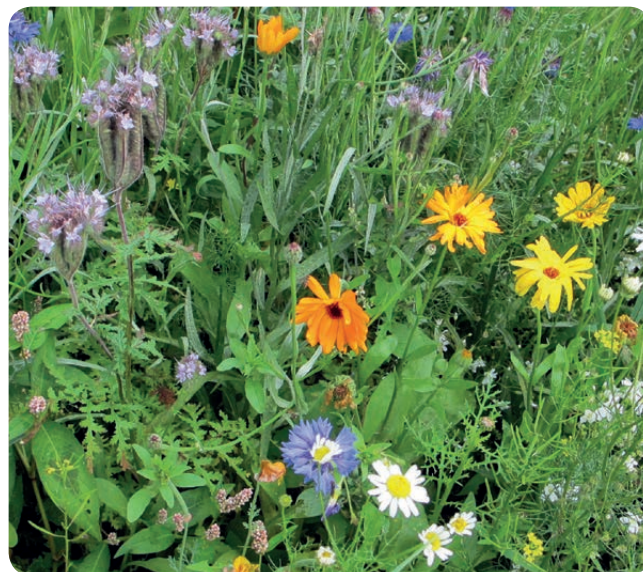
PLACERING: På udyrkede arealer og i kanten af almindelige marker kan der nemt etableres naturstriber. Naturstriberne kan f.eks. bruges til at udligne skæve markkanter. De må ifølge enkeltbetalingsreglerne placeres overalt i marken, dog maks. 6 meter brede og maks. 10 % af marken. Det er oplagt, at striberne er tilpasset såmaskinen.

VALG AF PLANTER: Afhængig af stribens formål skal blandingen af frø tilpasses. Hvis det primære formål er, at give føde for hønsfugle om sommeren og ind i efteråret, skal der være planter der danner blomster, der tiltrækker insekter til kyllingerne og frø til hønsene. Bud på planter kunne være: honningurt, boghvede og olieør. Hvis naturstriben også skal kunne bruges om vinteren, skal der nogle vinterfaste planter i blandingen. Bud på planter kunne være: Fodermarvkål, turnips, kløver og raps. Striben får en dobbeltvirkning, hvis der laves en blanding med begge dele, og de fleste frøfirmaer har blandinger, der dækker stort set alle vildtplejemål.

OPBYGNING/JORDBEARBEJDNING: Det kan være en fordel, at lade bredden af striben være afhængig af såmaskinen.

TILSKUDSMULIGHEDER: Naturstriben indgår som en del af den mark, den er etableret i, og skal derfor ikke indtegnes separat på markkortet, læs mere under regler og lovgivning i denne folder. Naturstriber betegnes som vildtstriber i Enkeltbetalingsordningen.

ARTER DER TILGODESES: Agerhøne, hare, dagsommerfugl, bier, sanglærke og kron- og dådyr samt rådyr.

C. Barjordsstribe

Barjordsstriber giver et åbent areal, hvor sollyset kan opvarme jordbunden.

FORMÅL: Striben kan benyttes som "varmestue", tørreplads og transportvej for agerlandsfaunaen. Fuglene har brug for støvbade (bale) for, at pleje fjerdragten. Desuden kan de også finde andre insekter og nye spirer på striberne. Striben udgør derudover en spredningsbarriere for ukrudt mellem faunazone og den dyrkede landbrugsafgrøde.

PLACERING: Striben skal placeres yderst i marken, men kan også placeres midt i marken. Skal placeres min. 10 meter fra søer, åbne vandløb, kystlinier og beskyttede fortidsminder.

Valg af planter: Der skal ikke være planter i barjordsstriben, den bør holdes bar hen over vækstsæsonen med tre-fire stringlinger.

OPBYGNING/JORDBEARBEJDNING: Striben skal vedligeholdes og fremvoksende vegetation ved jordbehandling med passende mellemrum med f.eks. en harve, en rive eller en jordfræser. Regn med at skulle køre 3-4 gange.

ALTERNATIVER: Grusveje, stier og andre steder, hvor der er bar jord, kan sagtens gøre det ud for en barjordsstribe.

TILSKUDSMULIGHEDER: Barjordsstriberne må max. være 2

meter brede. Barjordsstriben regnes med i markens samlede enkeltbetalingsareal. Hvis barjordsstriben ligger midt i marken, skal marken opdeles. Vær opmærksom på, at der ifølge reglerne for enkeltbetaling skal holdes en afstand på 10 meter fra barjordsstriben til åbne vandløb, søer og beskyttede fortidsminder.

PLEJE/TYNDING: Skal med passende mellemrum holdes fri for vegetation.

ARTER DER TILGODESES: Alle fugle inkl. agerhøne, sanglærke og vibe.

Fotos: Marie-Louise Simonsen

Barjordsstriben skal strigles 3-4 gange i løbet af sæsonen for at den holdes bar, ellers gror den til med græs og andet.

D. Faunazone

Hovedformålet med faunazonerne er at skabe mere variation i agerlandet. De opbygges som en kombination af barjordsriben, naturriben og insektvolden.

FORMÅL: faunazonerne skal bryde større dyrkningsflader og skabe mere variation i agerlandet. Alt efter hvilken effekt der ønskes, skal faunazonen enten placeres ved markskel, levende hegn eller midt i marken.

Indhold i faunazonen

- Faunazonerne kan sammensættes af et eller flere af følgende tiltag:
- Naturstribe, herunder:
- Gødningsfri stribe med reduceret udsædsmængde
- Græsstribe med gammel eller kort vegetation
- Udyrket stribe med spildfrø
- Stribe med isåning af bi- og vildtvenlige planter
- Stribe med høj stub
- Insektvold
- Barjordsstribe

PLACERING: Striberne kan placeres enten i kanten af marken, op af et levende hegn eller midt i marken.

Faunazoner i kanten af marken er, ofte lettere at etablere og giver mindre udbyttetab. Desuden fungerer de som bufferzoner ind mod eksisterende natur og kan dermed beskytte eller udvide dette. De tiltag, der ligger midt i marken giver tilgængæld et større randareal og opdeler markerne. Samtidig er det van-

skeligere for rovdyrerne, at finde frem til de dyr, som tiltagene skal beskytte. De bør ligge med en afstand, i bredden af marken, på minimum 40 meter fra eksisterende markafgrænsning. I længden er en afstand på ca. 20 meter, eller hvad der passer med maskinbredden, ideelt.

VALG AF PLANTER: Afhænger af hvilken kombination af tiltag der ønskes. Se forslag på planter under **A** insektvold og **B** naturstribe.

OPBYGNING/JORDBEARBEJDNING:

Selve riben skal sås tyndt, for at vildtet får lyst til at færdes i midtmarksriben og afhængig af formål, vil der være forskel på etableringsmetoden.

TILSKUDSMULIGHEDER: Som reglerne for enkeltbetaling er i dag, er der forskel på, hvordan faunazonerne må opbygges, alt efter om de er placeret inde i marken eller langs markkanten.

PLEJE/TYNDING: Afhænger af hvilke tiltag der vælges.

ARTER DER TILGODESES: Agerhøne, hare, dagsommerfugl, bier, sanglærke og kron- og dådyr samt rådyr.

Fotos: Marie-Louise Simonsen

E. Små naturtiltag

Små naturtiltag som har en stor virkning.

FODPOSE: En fodpose er en 1-2 meter bred stribe med urørt, flerårig vegetation - helst med naturlig fremspiret vegetation eller tilsået med tuedannende græsser. I fodposen er der ofte lys, læ, varme og skjul. Derfor er det et vigtigt levested for mange dyr og planter. For at undgå ukrudtsspredning fra fodposen ind i marken anbefales det at lave en barjordsstribe på 2 meter mellem fodposen og marken.

GØDNINGSFRIE RANDZONER: Gødningsfrie randzoner er zoner langs markkanten, hvor der ikke gødskes, og hvor udsædsmængden reduceres. Det giver en mere åben afgrøde. De åbne landbrugsafgrøder giver gode vækstvilkår for et årigt ukrudt, hvilket skaber et godt miljø for insekter. Det giver større variation i fødegrundlaget for dyrelivet. Det betyder desuden, at solen skinner helt ned til jordoverfladen.

STUBMARK - HØJ STUB: I marker, hvor der efterlades en høj stub, kan dyrelivet bedre finde føde - f.eks. de spildfrø, der ligger tilbage fra afgrøden, grønne plantedele samt frø fra ukrudt. Alt dette er kun tilgængeligt, hvis stubben bevares eller blot harves let over. Desuden yder stubben, især hvis den er sat højt, en god dækning efter høst, hvor der ellers mangler dækning på markerne.

VARIERET VALG AF AFGRØDER: Varieret valg af afgrøder giver

et bredt fødespektrum og god dækning. Meget af agerlandets dyreliv har brug for et varieret fødegrundlag.

STENBUNKER: Stenbunker af store og små marksten har stor værdi for de helt små dyr. En stenbunke er en god biotop for padder, firben og pindsvin, men også for små dyr som edderkopper og regnorme. Der er et unikt klima i en stenbunke. Under stenbunken er der koldt og fugtigt. Oven på stenene bliver der hurtigt varmt. Bunker af indsamlede marksten kan også med fordel placeres i mark-kanten eller ved vandløb og søer.

HULE/DØDE TRÆER: Døde og hule træer er en vigtig habitats type for både insekter og padder. Ved at beholde gamle døde træer bibeholdes levested for mange insekter, til stor glæde for bl.a. fugle.

LÆRKEPLETTER: Er felter i marken uden afgrøde. Enten fordi det opstår naturligt eller ved bevidst at hæve såmaskinen et kort stykke ved tilsåning af marken. Lærkepletten giver den bedste effekt, når de er mindst 4x4 meter. Det anbefales, at der laves to lærkepletter pr. hektar.

VIBELETTER: Lave og fugtige pletter i marken som ikke drænes eller sås om. Pletterne må meget gerne ligge langt fra træer og læhegn og gerne i græsmarker eller et sted, hvor forældrefuglene har mulighed for at føre ungerne til lavt og fugtigt græs.

Fotos: Marie-Louise Simonsen

KILDER: Serritslev, L. (2010): Danmarks natur – insekter, Nordisk Forlag A/S, København, Gyldendal; Danmarks hjortevildt. Asferg, T. og Olesen, C.R. 2004. Natur og Museum; Krybdyr og padder i Europa. Arnold, E.N. m. fl. Gads Forlag 1978; Nordens padder og krybdyr. Fog, Schmedes og Rosenørn de Lasson. G.E.C. Gad 1997; Danmarks biavlforening; Rapport fra DMU: Vurdering af de mulige årsager til harens tilbagegang i landbrugslandskabet i Europa – en litteraturgennemgang, www.dmu.dk/udgivelser/fagligerrapporter/nr600649/abstracts/fr600dk (2006); www.naturhistoriskmuseum.dk; www.naturstyrelsen.dk; www.dn.dk; www.dofbasen.dk; www.lepidoptera.dk; www.fugleognatur.dk; www.sns.dk; www.habitatarter.dk

